

που ο τύπος του μιλώντας για έναν Παλαμᾶ τον ἔγραψε «ὁ κύριος Παλαμᾶς», καὶ γράφει πάντα με σέβας καὶ με θαυμασμό «ὁ ποιητὴς Παπαντωνίου ;»

Ἰερεμιάδες δὲν ταιριάζουν ἀπόψε, κύριοι. Τὸ ξέρω. Μὰ θέλω νὰ πῶ πῶς ἂ μᾶς ἔλειπε αὐτὴ ἡ ἀρχηγομανία καὶ αὐτὴ ἡ ἀγνωμοσύνη καὶ αὐτὸς ὁ φωροεγωϊσμός, δὲ θὰ βρισκόμαστε ἀπόψε δῶ σαράντα, ὅπως ὅποτε δημοτικιστᾶδες (ἀφοῦ ὁ δημοτικισμὸς κατάντησε πιά μόδα — καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ μεγαλύτερο φανέρωμα τῆς ἐπικράτησής του), μὰ θὰ μαζεύομαστε χίλιοι καὶ ἀπάνου γνήσιοι δημοτικιστᾶδες καὶ θὰ σηκώναμε ἔλοι πανηγυρικὰ τὸ ποτήρι μας καὶ θὰ τὰ δειάζαμε στὴν ὑγείᾳ σας καὶ στὴν ὑγείᾳ τοῦ Ἐνὸς — στὴν ὑγείᾳ Ἐκείνου πού μᾶς κάλεσε ἀπόψε στὸ πανηγυρικὸ τοῦτο δεῖπνο — στὴν ὑγείᾳ τοῦ ΨΥΧΑΡΗ.

Α. Μ. ΜΟΙΡΑΣ

Ο ΠΟΙΗΤΗΣ ΚΑΙ Ο ΚΡΙΤΙΚΟΣ (*)

Γ.

ΤΟ ΜΑΘΗΜΑ ΤΟΥ ΚΑΘΗΓΗΤΗ

Ὅχι ὁ πολὺς ὁ κόσμος· ὁ ξεχωριστὸς ὁ κύκλος ἀπὸ τοὺς φωτισμένους κάνει τὴ ζηλεμένη φήμη καὶ κρατώντας τὴν εἰκόνα τοῦ ποιητῆ στὴν κορνίζα πού τῆς ταιριάζει, ξέρετε νὰ τὴ βλέπη καὶ στὸ φῶς πού χρειάζεται. Μ' ἀρέσει νὰ στοχάζομαι πῶς ὕστερ' ἀπὸ πολλὰ χρόνια θὰ βρεθῆ κάποιος πού μπορεῖ καὶ τότε νὰ μὴν τὸν προσέχουνε καὶ κείνον, μὰ πού θὰ μὲ προσέχη. Ἕνας ἀπλὸς καθηγητῆς. Ἄς εἶναι κ' ἔτσι. Τὸ ἔργο μου θὰ εἶναι τότε ὄχι μόνον συμπληρωμένο, μὰ καὶ κάπως, ὑπεθέτω, ξετασμένο ἀπὸ κριτικὲς καὶ βιογραφικὲς συνεισφορὲς κάποιων πού θὰ μοῦ μοιάζουν. Μπορεῖ. Ὁ καθηγητῆς θὰ τὸ μελετᾷ τὸ ἔργο μου καὶ συχνὰ πυκνὰ θὰ μὲ ἀναφέρη στὴν παράδοσή του, ὄχι τόσο γιὰ νὰ μοῦ μοιράζη βραβεῖα, μὲ τὸ λόγο του, μήτε γιὰ νὰ μοῦ σταίνη ἀγάλατα, μὰ μήτε καὶ γιὰ νὰ μὲ κυλᾷ στὴ λάσπη, σὰ νὰ εἴτανε βουλευτῆς. Θὰ μὲ μνημονεύη, γιὰτι θὰ παίρνη ἀπὸ μένα καὶ θὰ παραδίνη στοὺς ἀκροατῆς του μαθήματα πού θὰ ξεκαθαρίζουν καὶ τὸ χαρακτήρα ἑνὸς ποιητῆ, καὶ, γενικώτερα, λογιῆς ζητήματα καὶ τῆς ποιητικῆς τέχνης καὶ τῆς ἱστορίας μας, καὶ, μερικώτερα, τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας μας. Στοχάζομαι πῶς ὁ καθηγητῆς ἐκεῖνος, ἀνάμεσα σὲ

ἄλλες του ὁμιλίες καὶ παράδοσες, μπροστὰ σὲ κόσμο νέων πού θὰ διψᾶνε γιὰ τὰ καλὰ μαθήματα, μιὰ μέρα θὰ μιλήσῃ ἔτσι :

«Γιὰ νὰ δῆτε πόσο εὐκολὰ ρίχνεται ἡ στάχτη στὰ μάτια τοῦ κόσμου, ἕνας κριτικὸς τοῦ καιροῦ ἐκείνου βάλθηκε νὰ δείξῃ πῶς ὁ ποιητῆς μου συχνὰ πυκνὰ παρατρατίζοντας ξεπέφτει σ' ἐκφραστικὰ στοιχεῖα λόγου ἀντιποιητικὰ, δηλονότι σὲ ἄψυχες καὶ κρύες γενικότητες. Ἔτσι, γιὰ νὰ δείξῃ τὰ παραστράσιμα, ἀράδιασε μακριὰ πλατιὰ κομμάτια καὶ παραδείγματα, ὅλα ὅμοια ἄτυχα διαλεμένα. Ἀνάμεσα σ' αὐτὰ, καὶ τὰ ποιήματα «Σκέψη» καὶ «Ἀπόκριση», (σελίδες 82 καὶ 83 τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς.») Ἰσα ἴσα τὰ δύο τοῦτα ποιήματα σήμερα θὰ σᾶς ἀναλύσω, γιὰ νὰ σᾶς δείξω, φῶς φανερά, τί λογιῆς εἶναι ἡ ποιητικὴ γλώσσα καὶ ἡ παράσταση, καὶ πῶς ὁ ποιητῆς φυσᾷ τὴ ζωὴ σὲ ὅλα μέσα του καὶ γύρω του, καὶ στὰ ὑλικά καὶ στὰ νοητὰ, σὰ νὰ μὴν παραδέχεται, ἀπὸ προτῆτερα, τίποτ' ἄψυχο, τίποτα πού νὰ μὴ μπορῆ πλαστικὰ νὰ λάμψη μέσα στὰ χέρια του. Παντοῦ εἶναι κρυμμένη μιὰ ψυχὴ, ὄχι μόνον στάντικείμενα τὰ χεροπιαστὰ, μὰ καὶ στίς αἰὺλες ἰδέες. Κάτι περισσότερο. Οἱ ἰδέες εἶναι ἴδιες οἱ ψυχὲς τῶν πραγμάτων. Ἡ, ἂν θέλετε, εἶναι τὰ ἴδια τάντικείμενα πού οἱ εἰκόνας τους ἢ δὲ φτάσαν ἀκόμα νὰ γίνουνε, προσμένοντας τὸ χέρι τοῦ ποιητῆ πού θὰ τὶς ὑλικέψη, ἢ ξεθωριασμένες ἀπὸ τὸ πολὺ τὸ μεταχείρισμα, καρτερᾶνε τὸν ποιητῆ πάντα τὸ μάστορα γιὰ νὰ τὶς δώσῃ τὸ πρῶτο τους γυάλισμα. Ὁ ποιητῆς ἐμψυχώνει τάντικείμενα, εἰκονογραφεῖ τίς ἰδέες, ξανακαινουργώνει καὶ ξαναγιώνει. Τὰ δύο τοῦτα ποιήματα, μολονότι δὲν εἶναι ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικώτερα τοῦ ἔργου τοῦ ποιητῆ μου, εἶναι καὶ αὐτὰ σὰν τυπικά· καὶ ἀπάνου σὲ τοῦτα, μπορεῖ νὰ σπουδάσομε καὶ τὴν παραστατικὴ δύναμη τοῦ ποιητῆ καὶ πῶς, παρακινημένος ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ του συγκίνηση, ἀνυψώνεται στοὺς οὐρανοὺς τοῦ καθολικοῦ, γενικεύει τὰ ἀτομικά, ξεχωρίζει τὰ γενικά, ξεκινᾷ ἀπὸ τὸ σκάλισμα τοῦ ἑαυτοῦ του γιὰ νὰ σταματήσῃ στὴ στοχαστικὴ συγκίνηση· ἢ ἀρχίζει ἀπὸ μιὰ ἰδέα γιὰ νὰ τελειώσῃ σπρώχνοντάς τηνε σὰν καλοσκαρωμένο καρὰδι μέσα στὰ κύματα τῆς καρδιάς του, ἀρχὴ καὶ τέλος τοῦ λυρισμοῦ. Χρέος μου εἶναι νὰ σᾶς δείξω τὴ σκέψη μου, ἀπλοποιώντας την ὅσο δὲν παίρνει. Δὲν εἶμαι στοχαστῆς, δὲν εἶμαι τεχνίτης τοῦ λόγου, εἶμ' ἕνας καθηγητῆς. Θυμᾶστε πῶς κάποτε ἄλλοτε σᾶς ἀνάφερα γιὰ τὸν ξεχωρὰ καθαρὸ καὶ τὸν ἀναλυτικώτατο νοῦ τοῦ Σπένσερ, κάθε φορὰ πού μιλεῖ καὶ γιὰ τὰ καλογολικὰ ζητήματα, ὅσο καὶ ἂν δὲν κρίνεται πολὺ μπασμένος μέσα σὲ κείνα. Θυμᾶστε τὰ κομμάτια πού σᾶς ἀράδιασα ἀπὸ τὴ «Φιλοσοφία τοῦ ὕφους» μὲ τὰ παραδείγματα πού φέρνει γιὰ νὰ δείξῃ τὴ διαφορὰ μεταξὺ λόγου πεζοῦ ἢ ἀφηρημένου καὶ λόγου ποιητικοῦ ἢ ζωγραφικοῦ. Πῶς νομίζει πῶς ὅσο γενικώτερα εἰπωμέν' ἢ φράση, τόσο χλωμότερο τὸ ὄφρος, καὶ πῶς συμβουλεύει μ' ἕνα τυπικὸ παράδειγμα, καθὼς τὸ ἀ-

(*) Κοίταξε ἀριθ. 472 καὶ 478.

παιτεί τοῦ ὕφους ἢ φιλοσοφία, νὰ μὴ γράφουμε, λ. χ. «Ὅσο σκληρότερα καὶ βαρβαρώτερα τὰ ἔθνη καὶ τὰ συνήθια καὶ οἱ διασκέδασες ἐνὸς λαοῦ, τόσο αὐστηρότερα εἶναι καὶ ὅσα διατάζει ὁ ποινικὸς νόμος τοῦ λαοῦ τούτου»· μὰ νὰ γράφουμε : «Ὅσο οἱ ἄνθρωποι πῶς πολὺ ἀγαπᾶνε τὸν πόλεμο, τίς ταυρομαχίες καὶ τίς μονομαχίες, τόσο πῶς πολὺ μεταχειρίζονται γιὰ ὄργανα τιμωρίας τὴν κρεμάλα, τὴ φωτιά, τὸν τροχό.» Γνωστότατοι, βέβαια, κανόνες ἀπὸ τὸ ἀλφάβητάρι τῆς τέχνης τοῦ Λόγου· χωρὶς αὐτοὺς ποίηση δὲ μπορεῖ νὰ νοηθῆ, μὴτε στίχος, οὔτε πεζὸς λόγος ὀπωσδήποτε καλλιτεχνικός. Μολαταῦτα δὲν εἶναι γνωστὸ ἀπὸ καθένα, καὶ καθὼς πρέπει δὲν προσέχεται ἡ δύναμη τοῦ σωστοῦ ποιητῆ νὰ μὴ μᾶς παρουσιάσῃ τοὺς κόσμους τοῦ πάντα καὶ ἀνεξάρτητα καὶ μονάχα ζωογονώντας τοὺς μὲ τὴν εἰκονικὴ τους παράσταση, μὰ καὶ ἀπλαστότερα καὶ μὲ μόνο τὸν τόνο πού τὰ λέει ὅσα ἔχει νὰ πῆ, καὶ μὲ τὸν τρόπο πού τὸντικαθρεφτίζει στὸ στίχο του τὸντικεῖμενα, μαζὶ ρυθμισμένα καὶ μεγαλωμένα. Πόσες φορές ὁ ποιητὴς δίνει τὴν εἰκόνα τῆς ζωῆς λαμπρόχρωμη μὲ τὰ ἴδια τὰ λόγια πού τὰ μεταχειρίζεται ὁ πεζογράφος γιὰ νὰ μᾶς δώσῃ γυμνὴ καὶ ἀχρωμάτιστη τὴν ἰδέα τῆς ζωῆς. Γιὰ τέτοιαις λογῆς ποιήματα θὰ μιᾶ ὁ Γκαίτε ἐκεῖ πού λέει πῶς εἶναι ποιήματα χωρὶς εἰκόνες, γιὰτὶ τὸ καθένα εἶναι εἰκόνα. Πολλές φορές δὲν ξεχωρίζει τὸ ὕφος τοῦ ποιητῆ ἀπὸ τὸ ὕφος τοῦ πεζογράφου παρὰ ἓνα ἄπλο σημεῖο, ἓνα θαυμαστικὸ ἐπιφώνημα στὸ τέλος μιᾶς φράσης. Πολλές φορές καὶ μοναχὰ ὁ τρόπος πού ἀπαγγέλλει κανεὶς ἓνα ποίημα, ὁ τόνος πού παίρνει μιὰ φωνή, μᾶς δίνει τὴν ἰδέα μιᾶς χάρης ἢ μιᾶς σάχλας. Ἐνας μεγάλος φιλόσοφος, ὁ Γκυγιώ, ὑπερασπίζοντας τὸ δικαίωμα τῆς φιλοσοφίας νὰ μπαίνει μέσα στὴ λυρική ποίηση, μεστῶνοντας καὶ ὑψώνοντάς τὴν, σημειώνει: «Τὸ νόημα τὸ βαθύτερο βρίσκεται συχνὰ στὰ λόγια τὰ πλοῦτα, καὶ τὰ λόγια τούτα μπορεῖ νὰ τὰ μεταχειριστῆ ὁ ποιητὴς ὅμοια μὲ τὸν πεζογράφο.» Δὲν εἶναι μονάχα ἡ ζωγραφιά, εἶναι, τὸ ξαναλέω, καὶ ὁ τόνος πού κάνει τὸ ἔργο τὸ ποιητικόν. Στὴ «Σκέψη», στὸ ἔργο τοῦ δικοῦ μου τοῦ ποιητῆ δουλεύουν καὶ τὰ δύο: εἰκόνα καὶ τόνος. Ὁ τόνος δείχνει πῶς ὁ ποιητὴς μου εἶναι συγκινημένος ἀπὸ τὴν ἰδέα πού τραγουδεῖ, νοῦς μαζὶ καὶ καρδιά του ἀξεχώριστα. Τέτοια ἢ καλλιτεχνική, ἢ γαληνεμένη, θέλω νὰ πῶ, συγκίνηση, κάποιο κρᾶμα ἀπὸ τὸ ἐγὼ καὶ ἀπὸ τὸ οὐκ ἐγὼ, κάτι λυρικό μαζὶ καὶ δραματικό, ψυχὴ πού μὲ εἰλικρίνεια τὸν παρασταίνει τὸν ἑαυτὸ τῆς καὶ μαζὶ πού παίζει σὲ θέατρο, κατὰ τὴν περίστασι· ἓνα γραμπάλισμα. Νὰ ἢ διανοητικὴ συγκίνηση, πού κάπως ξεχωρίζει ἀπὸ τὸ φυσικὸ τῆς συγκίνησης τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Μὰ ἐχτὸς ἀπὸ τὸν τόνο καὶ πρῶτ' ἀπ' ὅλα, ἢ ζωγραφιά, πού ἀπὸ τὸν πρῶτο ἴσα μὲ τὸν τελευταῖο στίχο γίνεται καὶ ξεγίνεται ὀλοένα καὶ μεταμορφώνεται καὶ κάνει τὸ φιλοσοφικὸ ποίημα μυθοπλαστικὸ τραγούδι συγκρατητό. Στὴν ποιητικὴ τέχνη ὅλα συγκρατιένται, ἀλληλοστηρίζονται, μεταμορφώνονται, ἀνεδοκατεβαίνουν τὴ σκάλα τοῦ ὕφους· ἢ ἐπική καὶ πλατὰ ξαπλωμένη παρομοίωση συμπυκνώνεται καὶ πλάθεται καὶ γίνε-

ται τὸ ἀγαλμα τῆς λυρικῆς μεταφρασῆς. Ἡ μεταφορά εἶναι εἰκόνα — ἢ εἰκόνα ξετυλίγεται πάλι σὲ δλάκαιρο πίνακα· ὕστερα ξεπροβάλλει μέσ' ἀπὸ καὶ ὁ μῦθος, ἀκρότατο ἀποτέλεσμα τῆς ποιητικῆς δημιουργίας· βαθαίνεται ἀπὸ νόημα, καὶ νὰ τὸ σύμβολο. Μὰ πρὶν ξαναγυρίσω στὸ ποίημα τῆς «Σκέψης», ἀκοῦστε πρῶτα τὸ τετράστιχο, ἀπὸ ἓνα ποίημα τοῦ καιροῦ πού εἶναι τὸ θέμα τῆς ὀμιλίας μου, τιτλοφορημένο «Ὁ Ἱερὸς Λόγος» :

Θλίβουν οἱ τύραννοι τῆς γῆς κάθε ὑψηλὴν ἰδέα,
πλὴν εἰς αἱμάτων ποταμοὺς τὰ ἔθνη τὴν βαπτίζουν,
κ' ἰδοὺ πῶς λίγοι τολμηροὶ τοὺς θρόνους φοβερίζουν,
τὴ νεαρὴ ξαπλώνοντας τοῦ Ἑλληνισμοῦ σημαία!

Ἄλλὰ στὴν ὥρα τῆς ὀρμῆς τὰ τέκνα τὰ γενναῖα
τῆς ἀδελφῆς Μολδοβλαχίας γιὰτὶ παραμερίζουν,
καὶ μόνον Ἑλληνες σοφοὶ καὶ μαθηταὶ π' ἀνδρίζουν
μένουν ἐκεῖ νὰ στήσουνε τὴ δόξα τὴν ἀρχαία;

Τὸ ποίημα ἐξακολουθεῖ μὲ τὸν ἴδιο τρόπο καὶ στὸν ἴδιο τόνο. Δὲ χρειάζεται νὰ τὸ συγκρίνουμε μὲ τὴν ἀθάνατη ᾠδὴ τοῦ Κάλβου, τὴν κινήμενη ἀπὸ τὸ ἴδιο θέμα, γιὰ νὰ καταλάβουμε τὴν ἀγιάτρευτη πεζότητα τῶν ὀχτῶ στίχων τούτων. Χτυπᾶ στὰ μάτια ἢ πρόχειρη δημοσιογραφικὴ γλώσσα τους, καὶ τὸ ξεθωριασμένο τῆς παράστασης, ἢ ἔλλειψη κάθε δύναμης ἢ εὔρεσης εἰκονογραφικῆς, ἢ, ἂν ὑπάρχ' εἰκόνα, τὸ ραχητικὸ τῆς καὶ τὸ ἄπλερο, τὸ ἀκυμάτιστο καὶ τὸ λαχανιασμένο τοῦ στίχου, ὅλα τὰ γνωρίσματα τοῦ μέτριου καὶ κοντόδωλου, χωρὶς τὴν ἐρῆ πνοή, στιχοπλόκου. Ἀκοῦστε καὶ τὸ τετράστιχο τοῦτο, καὶ μὴ σᾶς ξαφνίσῃ πῶς εἶναι παρμένο ἀπὸ τὸν περίφημο Ἦμνο τῆς Λευτεριᾶς :

Τί θὰ κάμετε; Θάφῃστε
νὰποχτήσουμεν ἑμεῖς
Λευτεριάν, ἢ θὰ τὴ λύστε
ἐξ αἰτίας πολιτικῆς;

Κουρασμένο καὶ κατακαθισμένο τετράστιχο, γραμμένο ἀπὸ τὸν ἴδιο, σὰ λιγθυμισμένο ἔταν τοὺς χάραξε, μεγάλο ποιητὴ, τὸν ἴδιο πού σᾶς ἀναταράζει μὲ φτερωτὰ βήματα παντοῦ :

Τὸ σπαθὶ σου ἀντισηκώνεις,
τρία πατήματα πατῆς,
σὰν τὸν πύργο μεγαλώνεις,
καὶ στὸ τέταρτο χτυπᾶς!

Οἱ λέξεις μιᾶς ζωντανῆς γλώσσας, μάλιστα μὲ τὸ μεταχειρίσμα τῶν ποιητῶν, εἶναι σὰ φυσιογνωμίες πού, κατὰ τὴν περίστασι, ἀλλάζουν ὄψη, μένοντες ἴδιες. Τὸ ποίημα τοῦ ποιητῆ μου, τὸ τιτλοφορούμενο «Σκέψη», δὲ δείχνεται τί εἶναι ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ μόνο. Ἡ λέξη *Σκέψη*, ἀπὸ τίς μεστωμένες μὲ νοήματα. Ἐδῶ δὲν εἶναι ὁ στοχασμός. Ὁ ποιητὴς μου

τή μεταχειρίζεται συχνά και στους στίχους του και στα πεζά του. Φανερό πώς για τον ποιητή μου συμβολίζει την ίδια την Ποίηση, τη σύνθετη, στην ανώτερη ενέργειά της, απ' όλα του νοῦ τὰ κοιτάματα, απ' όλα της καρδιάς τὰ κινήματα. Μόνο ανίδεοι ή κακοθελητές θά την ανακατώνουν τῆ Μοῦσα τούτη Σκέψη, με τῆ μεθοδική, λογαριασμένη, και εἰχως πάθος, ιδεολογία τοῦ λογικευόμενου φιλόσοφου. Ὁ ποιητής μου καθαρά μᾶς τὸ λέει πὼς τὴν ἐννοεῖ τῆ λυρική Σκέψη σ' ἓνα σημείωμ' ἀπὸ τὸν πρόλογο τοῦ «Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου.» (Κοίτα σελίδα 16.) «Ἡ σκέψη εἶναι τὸ ἴδιο τὸ αἶσθημα, σὲ ἀνώτερο βαθμὸ και σὲ ὄλη του τῆ δύναμη· εἶναι τὸ αἶσθημα τοῦ γενικοῦ· ἂν δὲν τοὺς συγκινή, τόσο χειρότερα γι' αὐτούς... Δὲ μπορεῖ λαμπρότερα νὰ ἐκπληρώση τὸν προορισμὸ της ἢ ποίηση παρὰ με τῆ λυρική σκέψη.»

Σὲ μιὰ στρφή τῆς «Φοινικιάς», τοῦ ἀπάνου ἀπ' όλα χαρακτηριστικοῦ ἔργου, σταματᾶμε σὲ τέτοιους στίχους :

Ἦρθε και κλείστη μέσα μας,—ποιὸς νὰ πιστέψη!—
Μιὰ κολασμένη και μιὰ θεία· ἡ Σκέψη, ἡ Σκέψη!

Κ' ἔτσι ἀνυψώνεται ἡ ἐννοια τούτη σὰ σὲ βάθος ἀπάνου πανθειστικῆς Ἀφροδίτης ποὺ μέσα της χωράει και κλείνει μαζί Ὁρομάσδη και Ἀριμάνη τῆς ψυχῆς· τὸ μέγα πρόσωπο Σύνολο. Κι ὅπως οἱ πρωτόγονοι ἄνθρωποι πλάθανε τοὺς θεοὺς τους ἀπὸ τὰ φυσικά φαινόμενα, οἱ ποιητὲς τὰ γενικά και σὰ χέρια τῶν ἄλλων ἀστόλιστα ὀνόματα τὰ μεταμορφώνουσε σὲ φεγγόβολα πλάσματα. Μὰ ἐδῶ ἡ σκέψη δὲν εἶναι οὔτε ἡ συλλογή, οὔτε τὸνειροπόλημα. Εἶναι ἡ ἀμφιβολία, ἡ ἀγωνία τοῦ σκεπτικισμοῦ, τὸ ρώτημα τῆς Σφίγγας ποὺ παραμονεύει μέσ' ἀπὸ τὰ βάθη τῆς ψυχῆς μας. Σημείωσε κάποτε κάποιος ὁ Ρενάν σὲ στιγμὴ διανοητικοῦ ναρκισσισμοῦ: «Ἡ ἀμφιβολία εἶναι τόσον ὠραία, ποὺ παρακαλῶ τὸ Θεὸ νὰ μὴ με γλυτώση ἀπὸ κείνη· γιατί τότε θὰ εἶμουνα λιγότερο ὁμορφος, ἂν και περισσότερο εὐτυχής.» Ὁ ποιητής μου δὲ γνώριζε τὸν ποιητικὸ τοῦτο στοχασμὸ τοῦ φιλόσοφου, τυπωμένο τέσσερα πέντε χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὸ γράψιμο τοῦ τραγουδιοῦ του. Μὰ σὲ μαγικὸ καθρέφτη τῆς ἀμφιβολίας γέροντας κοιτάζεται μέσα του ἀπ' ὄλες τίς μεριές, σὰ νὰ ἤθελε νὰ χαρῆ τὴν ὁμορφιά τοῦ μικρόκοσμου ὑποκειμένου του, στρηφογυρίζοντάς το ἀπὸ παντοῦ. Γνωρίζουμε τώρα πὼς ἓνα ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικά τοῦ ποιητῆ μου εἶναι και κάποιο δειλίασμα, κάποιο ταλάντεμ' ἀγνάντια σὲ ζητήματα και σὲ προβλήματα, κάτι ἀναποφάσιστο· κάτι ποὺ τὸν κάνει νὰ λέη και νὰ ξελέη. Τοῦ τὸ ἀποχτυπήσαν και οἱ ἐπικριτές του, και ἴσως αὐτοὺς θὰ εἶχε σὲ νοῦ του, γράφοντας κάποιος: «Ὅ,τι με μαγεύει πολλές φορές μέσα σὲ τεχνίτες, σὲ δημιουργοὺς και σὲ κριτικούς, εἶναι πὼς λένε και ξελένε. Σὲ πόλεμο βρίσκονται ἄθελα με τὸν ἑαυτό τους· ἀρνιένται ὅ,τι προτήτερα διαλαλούσανε, και ὁμολογοῦν ὅ,τι ἀρνηθήκαν· ἓνα σάλεμα κ' ἓνα ρώτημα, μὰ κάτι λεπτεπίλεπτο πάντα, ποὺ κάνει τοὺς

ἄνθρωπους νὰ κράζουσε θριαμβευτικά: «Φάσκει και ἀντιφάσκει. Δὲν ξέρει τί λέει.» Μὰ πλάθεται ἀπὸ τὰν τιφατικά τοῦτα μιὰ ξεχωριστὴ ὁμορφιά ποὺ προξενεῖ τὴν ἐντύπωση σὰν ἀπὸ τὴν κόρη τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ :

Κόρη με τὰ ξανθὰ μαλλιὰ και με τὰ μαῦρα μάτια.

Σφράγισμα τῆς τέχνης του ἀπὸ τῆ σφραγίδα τῆς ζωῆς του. Ὁ ποιητής ἔχει τῆ συνειδηση τοῦ σκεπτικισμοῦ του, και κάποτε τὸν ἐνοχλεῖ τοῦτο σὰν ἀρρώστια. Μέσα σ' ἓνα μακρόστιχό του ἔργο ἡ «Πολιτεία», τυπωμένο σὰ 1893, τὸν ἀκοῦμε νὰ δέεται τοῦ κάκου πρὸς τὸ ἰδανικό, πρὸς τὴν «Ἁγία Πίστη τῶν Πατέρων του», καθὼς ἐκεῖ τὸ ὀνομάζει, ἀνάμεσα στᾶλλα, με λόγια τέτοια :

Και νεύρωσέ μου τὴν ψυχή, και μάθε
κ' ἐμὲ νὰ θέλω, νὰ μπορῶ,
και διώξε ἀπ' τὴ δική μου γνώμη κάθε
δειλίασμα ράθυμο, κρουερό.

Τῆς ἀπιστίας ὦ! βγάλε μου τὴν κάμπη,
τῆς ὑποψίας τὰ καρφιά,
κ' ἐμπρός μου πολυκέφαλη ἄς μὴ λάμπη,
Μία, κ' ἡ Ἀλήθεια κ' ἡ Ὁμορφιά.

Δὲν ξέρω ἂν εἶναι τὸ ποίημα τῆς «Σκέψης» ἀπὸ τὰ λεγόμενα ρητορικά· γιατί ἡ λέξη *ρητορική*, καθὼς συχνὰ πυκνὰ σὲ κακὸ τῆ μεταχειρίζεται ἡ κριτική, γιὰ μένα δὲν ἔχει καθαρὸ νόημα. Γνωρίζω μονάχα πὼς διαν ἡ ρητορική δὲν εἶναι σημάδι τοῦ μέτριου ποιητῆ ποὺ παίρνει και μασσᾶ ἔτοιμα κοινῶν τόπων μοτίβα, γιὰ νὰ μᾶς τὰ ξαναδώση ὅσο βροντερά, τόσο κούφια, εἶναι ἡ ρητορική ἐκφραστικὸς τρόπος ἀπὸ τοὺς σπουδαιότατους τῆς Ποιητικῆς Τέχνης, και εἶναι βαθὺς ὁ λόγος τοῦ ξένου τοῦ κριτικοῦ πὼς κάθε μέγας ποιητὴς εἶναι κ' ἓνας μέγας ρήτορας. Μὰ με ὄλο τὸ δικαίωμα τοῦ ποιητῆ νὰ μπαίνη σὰν κατακτητῆς μέσα σὲ ὄλες τίς ψυχικὲς κατάστασεις και σὲ κείνες τῆς μοναξιάς και σὲ κείνες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, μέσα σὲ ποίημα τῆς «Σκέψης» ἐγὼ δὲν ξεχωρίζω καμιὰ προμελέτη και κανένα στάσιμο ρητορικό. Ἐγὼ κι αὐτὸ θὰ τὸ ἔλεγα τραγοῦδι τῆς καρδιάς· γιατί ἡ καρδιά δέχεται κ' ἐκφράζει πὸ πολλὰ κι ἀπ' ὅσα τῆ νομίζουσε κοινῶς ἱκανὴ νὰ δεχτῆ και νὰ παραστήση. Ἡ φιλοσοφικὴ ἀπορία ξετυλίγεται σὲ ἀγωνία μεταφυσική, ποὺ ἔχει χρῶμα και κίνηση, σαλεύει και καρδιοχτυπᾶ μέσα στοὺς στίχους τούτους, με τὴν τάξη τοῦ ρυθμοῦ. Κ' ἐδῶ ἡ μεταφυσικὴ γίνεται σὰ φυσική.

(Ἀκολουθεῖ τὸ Κεφ. Γ')

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ